

organiste in s tem ohranjal petje slovenskih pesmi v cerkvah. Kazen za njegovo ljubezen do slovenščine je bila kruta: Bratuž je več tednov umiral v groznih mukah zaradi zastrupitve z odpadnim strojnim oljem, ki ga je moral popiti na zahtevo fašistov!

Kljub mučenju in krutim metodam zasliševanja pa italijanska policija po Pelikanovih ugotovitvah pri razbijanju Tajne krščanskosocialne organizacije ni bila uspešna. Vzroki za to so tičali v neznanju tujih jezikov, slabem poznavanju slovenske miselnosti, površnosti in centraliziranem vodenju policije. Kot navaja avtor, sta bila Besednjak in Wilfan v nekaterih dokumentih italijanskih agentov označena celo kot predstavnika slovaške (!) manjšine.

Pelikan nas v svoji knjigi popelje tudi v zakulisje politike jugoslovanske države do slovenske in hrvaške manjšine v Italiji. Primorski Slovenci so kljub antagonizmu med jugoslovanskimi narodi videli v državi Karadjordjevičev »edino možnost za morebitno priključitev matici«. Italijanska država je seveda igrala ravno na karto narodnostnih nasprotij v večnacionalni jugoslovanski kraljevini, kar ji je znatno olajševalo njeno politiko prodiranja na Balkan. Prav zato je slovenska manjšina v Italiji »poudarjala jugoslovansko enotnost«, ugotavlja Pelikan. Jugoslavija je bila v odnosu do Italije politično in gospodarsko v podrejenem položaju, zato so se njeni diplomati vračali iz Rima vedno znova praznih rok, ko je šlo za zaščito manjšine. Je pa res, da je bila jugoslovanska kraljevina vsaj v finančnih sredstvih dokaj radodarna do manjšine, ki je iz posebnih beograjskih fondov črpala pomembne finančne vire.

Iz Pelikanove knjige je razvidno, da je imel Besednjak zelo pomembno vlogo tudi na beograjskem dvoru. Kralj Aleksander mu je zelo zaupal in zdi se, da je upošteval tudi marsikateri nasvet prvaka primorskih krščanskih socialcev. Pogosto je Besednjak odigral tudi vlogo posrednika med monarhom in voditeljem Slovenske ljudske stranke dr. Antonom Korošcem. O tem pričajo tudi izredno zanimivi dokumenti, ki jih avtor objavlja na koncu knjige. Med njimi najdemo tudi Besednjakova poročila o obiskih pri Korošču na Hvaru, ko je postala aktualna pobuda o ustanovitvi vsedržavne Jugoslovanske radikalne zajednice, ki naj bi po prihodu na oblast izvedla demokratizacijo in reorganizacijo jugoslovanske kraljevine. Poleg tega pa najdemo v Pelikanovi knjigi tudi številne zapise, ki opozarjajo na razlike v idejnopolitičnem profilu katoliških politikov na obeh straneh rapalske meje.

Na predstavitvi knjige v Klubu Nove revije je avtor poudaril, da je imel srečo, ker je dobil v uporabo Besednjakov arhiv. Dejal je še, da bi vsak, ki bi imel na razpolago tako bogate vire, napisal lepo zgodbo. Ta izjava priča o avtorjevi skromnosti. Vendar moramo po branju te obsežne, zanimive in poučne knjige reči, da imamo srečo, ker je to bogato arhivsko gradivo prišlo v roke ravno – Egonu Pelikanu.

Andrej Rahten

Andrej Rahten, Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919-1929. Ljubljana : Založba ZRC, 2002. 168 strani.

»Ne govorite tako budalasto. Sami dobro veste, da so bile Cankarjeve knjige sežgane ne iz narodnostnih, nego iz drugih, moralnih ozirov. /.../« (str. 146). S temi ostrimi besedami in nadvse odrezavo razlago se je na zasedanju Narodne skupščine Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevine SHS) marca 1928 oglašil sam novopečeni notranji minister Anton Korošec. Nesporni vodja slovenske katoliške stranke je sicer le redkokdaj spregovoril v skupščini, tedaj pa je očitno začutil potrebo, da se odzove na vzklik prvaka slovenskih liberalcev Alberta Kramerja: »Vi ste sežigali njegove knjige!« (146). Že opisan utrinek iz beograjskih skupščinskih klopi, vzeti iz časa, ko je Slovenska ljudska stranka (SLS) po dolgih opozicijskih letih ponovno okusila oblast, verjetno vzbudi zanimanje za natančnejši vpogled v delo in besede slovenskih politikov v skupščini prve jugoslovanske države.

Slovensko politično zgodovino pisec sicer premore bogato bero študij o Slovencih v stari Jugoslaviji v času med nastankom države leta 1918 in suspenzom beograjske skupščine januarja 1929, vendar, kakor ugotavlja pisec Andrej Rahten, doslej še ni izšlo delo, ki bi posebej obravnavalo slovenske poslance tiste dobe. Vrzel je tako skušal zapolniti z monografijo o Jugoslovanskem klubu v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS. Pri tem velja poudariti, da je podobno tematiko, vendar v drugem –

habsburškem državnem okviru, obdelal že v svoji knjigi o SLS v dunajskem parlamentu (Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu. Slovenska parlamentarna politika v habsburški monarhiji 1897-1914. Celje : Slovensko panevropsko gibanje – Založba Panevropa, 2001).

Študijo prične v predparlamentarnem obdobju Kraljevine SHS, saj v uvodnem poglavju zlasti na podlagi literature oriše čas med oktobrom 1918, ko razpade Avstro-Ogrska, in marcem 1919, ko se v Beogradu zberejo poslanci prvega jugoslovanskega parlamenta – Začasnega narodnega predstavništva. V tem razburkanem prevratnem obdobju posebej izpostavi krhko enotnost slovenskega političnega vodstva, ki se je vse jasneje cepilo na zagovornike avtonomistične in centralistične ureditve nove države. Medtem ko so se liberalci opredelili za centralizem, so se njihovi tradicionalni politični nasprotniki, združeni v Vseslovenski ljudski stranki (najmočnejša slovenska stranka se je na aprilskem shodu zaupnikov leta 1920 spet preimenovala v SLS), postavili na branike avtonomizma.

Z oblikovanjem Začasnega narodnega predstavništva, ki ni nastalo na podlagi volitev, temveč kot posledica dogovora ključnih političnih akterjev nove države, je prva Jugoslavija stopila v svojo zgolj desetletno parlamentarno dobo. Poslanci VLS so skupaj s tremi poslanci kasnejše Hrvaške ljudske stranke (Hrvatska pučka stranka – HPS) ustanovili Jugoslovanski klub, ki se je kot trdna povezava ohranil vse do leta 1929. Po volitvah v Ustavodajno skupščino 28. novembra 1920 so se klubu pridružili še predstavniki stranke Bunjevcev in Šokcev (Bunjevačko-šokačka stranka) iz Vojvodine, a se slednji po letu 1925 niso več prebili v skupščino. Podobna usoda je doletela tudi njihove kolege iz HPS, ki so ostali pred skupščinskim pragom že leta 1923. Klub so okrepiли z enim mandatom le še po volitvah 11. septembra 1927. Slovenska katoliška politična stranka je tako predstavljala osrednjo in najštevilčnejšo stranko Jugoslovanskega kluba. Avtor ugotavlja, da so bile osrednje pozornosti poslancev VLS/SLS v Začasnem narodnem predstavništvu deležni zunanjepolitični problemi, zlasti vprašanje bodočih meja z Italijo in Avstrijo. Njihovo zavzeto stališče lepo ponazarja govor poslanca Antona Sušnika, ki je tako ovrednotil pomen Koroške za Slovence: »Srbi imate Kosovo polje, Slovenci pa imamo Gosposvetsko polje na Koroškem.« (46).

Zunanjepolitični neuspehi jugoslovanske diplomacije so naposled odnesli slovensko Kosovo polje in Primorsko. Na pleča SLS, ki je tedaj bila del vladne koalicije, je bilo tako naloženo neprijetno breme, s katerim je stranka že kmalu odšla na prve volitve v novi državi – volitve v Ustavodajno skupščino novembra 1920. Slovenski volilci so ji kakor nekoč v habsburški monarhiji tudi tokrat namenili večino mandator, vendar je večina leta 1920 pomenila le dobro tretjino vseh mandator, večina na zadnjih avstrijskih volitvah pa več kot 80 % mandator. Zmaga z relativno večino je za SLS pomenila poraz.

V prvih dveh letih po ustanovitvi Kraljevine SHS je VLS/SLS sodelovala v treh od štirih vlad; obeh Protičevih in Vesničevi, ni pa je bilo v Davidovičevi koaliciji demokratov in socialistov. Tovrstna mehka politika sodelovanja z Beogradom, katere glavni zagovornik je bil strankin načelnik Korošec, je posledično rezultirala v njemu vse močnejši znotrajstrankarski opoziciji. Volilni rezultat novembra 1920 je omenjeno strujo, ki jo je posebjala pomembna republikansko usmerjena skupina krščanskih socialcev, le še bolj utrdil. SLS je naposled izstopila iz vladne koalicije in sedaj jo je ».../ čakal težek boj z beograjskim režimom za slovensko avtonomijo.« (59).

Na prvo pomembno bitko v napovedani vojni z beograjskim goljatom ni bilo treba dolgo čakati. Ministrski predsednik Nikola Pašić je Ustavodajni skupščini predložil svoj ustavni načrt, ki je bil zaradi izrazito centralistične in unitaristične narave za SLS povsem nesprejemljiv. Predvideno upravno razdelitev države na 33 oblasti je Korošec pokomentiral z besedami: »Glavni kriterij, po katerem je vladni načrt razdelil državo na oblasti, je številka. .../ Vi ste dali številki to nalogo, da ona ubije zgodovinske poglede na razdelitev zemlje!« (77). Pašičev predlog je bil kljub odporu in nenazadnje obstrukciji glavnine opozicijskih strank (tudi SLS) nazadnje sprejet.

Boj za avtonomijo se je tako vse bolj konkretiziral v boju za revizijo ustave na podlagi sporazuma vseh treh narodov. »Gospodje, mi hočemo jasnosti: Ali ste za sporazum ali ste proti sporazumu. .../« (97), je bil leta 1923 odločen poslanec SLS Fran Kulovec. Politika sporazuma je bila po mnenju SLS tudi temeljni pogoj za potrebno notranjo utrditev države. V vse bolj zaostrenih zunanjepolitičnih razmerah je bila namreč notranje šibka jugoslovanska kraljevina zelo ranljiv akter.

Zunanji politiki Kraljevine SHS in stališču poslancev SLS do slednje nameni avtor posebno poglavje. Uvodoma poudari načelno soglašanje Jugoslovanskega kluba z osnovnimi smernicami jugoslovanske diplomacije, nato pa postreže z znanimi »odkloni« kluba glede vprašanja sodelovanja s Sovjetsko zve-

zo, glede odnosa do Bolgarije in zlasti odnosa do Italije. V zvezi s konkretnim vplivom slovenskih poslancev na zunanjo politiko, ki je bila pretežno v srbskih rokah, pa opozori na zanimivo in povedno prigodo. Januarja 1924 je poslanec SLS Josip Hohnjec opomnil trgovinskega ministra Dragutina Kojića, da bi morali pri pogajanjih o trgovinski pogodbi z Avstrijo sodelovati tudi Slovenci in Hrvati. Minister mu je odgovoril, da je po dosedanjih izkušnjah, ».../ zelo neprimerno za pogajanja z bivšimi neprijateljskimi državami delegirati njihove nekdanje državljane.« (110). Tako logiko pa je Hohnjec nato smelo pospremil z razlago, da potemtakem tudi Beneš in Masaryk ne bi smela sklepiti pogodb z Avstrijo in bi se morala tozadevno vselej obrniti na »beograjske eksperte«. (111). Če so politiki SLS morali prepustiti zunanje ministrstvo srbskim rokam, pa se niso odrekli aktivnostim v različnih mednarodnih organizacijah. Avtor pri tem spomni na jugoslovanski odsek Panevropske unije in Društvo za pospeševanje ciljev Lige narodov.

SLS je vztrajala v opozicijski drži tudi po volitvah 18. marca 1923 in 8. februarja 1925. To pot je bil strankin volilni uspeh primerljiv s tistim iz avstrijske dobe, saj je leta 1923 prejela 60,5 % glasov in tako osvojila 80,8 % mandatov, dve leti kasneje pa se je lahko pohvalila s 56,3 % prejetih glasov. Trdi čas odkritega političnega boja, v katerem je po Hohnječevem mnenju Slovenija postala »satrapija Žerjavove klike« (124), pa se je proti koncu leta 1926 počasi zaključeval. Stranka se je ponovno začela obračati k pragmatični politiki, ki jo je vodila v prvih letih življenja nove države. Po zblžanju in sporazumu s srbsko radikalno stranko je SLS tako po dolgih sedmih letih ponovno ugledala notranjost vladnega kabineta. Kritiki iz vrst Slovenske kmetijske stranke so ji pri tem očitali, da je izdala svoj avtonomistični program, vendar bi na tem mestu veljalo dodati, da je stranka v zameno za sodelovanje v vladi dosegla pomembno širitev pristojnosti oblastnih samouprav v Ljubljani in Mariboru ter tako vsaj delno izpolnila zahteve iz svojega ustavnega načrta leta 1921 in avtonomistično-federalističnega programa iz leta 1923.

Po vstopu SLS v vlado in potem ko je njen načelnik Anton Korošec postal notranji minister, sta se tako on kot stranka znašla na drugi strani skupščinske fronte. Če je SLS dotlej izkoriščala poslanski parket za napade na vladno koalicijo, je morala slednjo po letu 1927 na istem mestu zagovarjati in braniti pred napadi opozicije. In v tej (velikokrat neprijetni) vlogi je vztrajala vse do razpusta skupščine in uvedbe osebne diktature kralja Aleksandra 6. januarja 1929, ki je temeljito pretresla jugoslovansko politično stvarnost tiste dobe.

Pisec zanimive monografije je bralcu prihranil prepogosto branje posamičnih skupščinskih govorov, ki bi gotovo precej povečali obseg dela. Izbral je le nekatere, ki se odlikujejo po svoji izvornosti in teži, preostali politični kontekst pa je temeljito orisal na podlagi relevantne znanstvene literature. Prikazano delo je tako dober in konsistenten povzetek političnega delovanja stranke v dvajsetih letih, ki opozori na pomemben segment v njenem političnem življenju; na delo strankinih zastopnikov v jugoslovanski skupščini. Lahko ga torej razumemo tudi kot povabilo k poglobljenemu raziskovanju naslovene tematike.

Jure Gašparič

Marjan Dolgan, *Kriza revlje »Dom In svet« leta 1937*. Ljubljana : ZRC, ZRC SAZU, 2001. 472 strani.

Literarni zgodovinar Marjan Dolgan si je zadal težavno nalogo, da z zbornikom dokumentov oriše dogajanje v letu 1937, ko se je zgodila kriza revije Dom in svet (DiS). Težavno predvsem zato, ker ljudi, ki so doživljali tiste čase, skorajda ni več med živimi, da bi od njih dobil kako osebno pričevanje. Zato je knjigo, kakor mi je sam povedal, pripravljaj štiri leta. Tako imamo zdaj pred seboj izredno zanimivo delo, ki z novimi dognanji osvetljuje tisto dobo. Sam bi tej množini gradiva dodal še nekaj pojasnil in podatkov.

Knjiga je razdeljena glede na vsebino v štiri dele. V prvem so pričevanja nekaterih vidnih katoliških avtorjev, ki so pisali o krizi DiS ali o dogodkih v zvezi z njo: France Koblar, Rajko Ložar, Anton Trstenjak, Bogo Grafenauer in Tine Debeljak. Na krizo gledajo po svoji osebni presoji, kakor so jo pač